

Załącznik nr 2

do wniosku o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego z dnia 25.03.2019

Jarosław Chodak
Instytut Socjologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4/107
20-031 Lublin

Autoreferat

I. Imię i nazwisko

Jarosław Chodak

II. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

- 2004** **doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii.**
12.05.2004: publiczna obrona pracy doktorskiej na Wydziale Filozofii i Socjologii UMCS napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Józefa Styka na temat: *Teorie rewolucji w naukach społecznych. Analiza socjologiczna*. Recenzenci: prof. dr. hab. Janusz Mucha, prof. dr. hab. Jan Pomorski.
- 1997** **magister socjologii.** Dienne studia magisterskie na Wydziale Filozofii i Socjologii UMCS w latach 1993-1997. Praca magisterska pod kierunkiem prof. dr. hab. Józefa Styka na temat: *Jan Stanisław Bystron jako prekursor socjologii historycznej*¹.
- 1995** **magister historii.** Dienne studia magisterskie na Wydziale Humanistycznym UMCS w latach 1990-1994. Praca magisterska pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Śladkowskiego na temat: *Poglądy na genezę inteligencji polskiej w publicystyce i badaniach naukowych*.

III. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych.

- 2017 - nadal** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
Wydział Filozofii i Socjologii, Instytut Socjologii, Zakład Socjologii Zmiany Społecznej. Asystent.
- 2004-2017** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
Wydział Filozofii i Socjologii, Instytut Socjologii, Zakład Socjologii Wsi i Miasta. Adiunkt.

¹ W 1998 r. praca została wyróżniona Nagrodą im. Floriana Znanieckiego II stopnia w porządku teoretycznym, przyznaną przez Polskie Towarzystwo Socjologiczne.

- 2005-2013** Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Wydział Zamiejscowy w Chełmie. Adiunkt. Drugie miejsce pracy w wymiarze pełnego etatu.
- 1997-2004** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
Wydział Filozofii i Socjologii, Instytut Socjologii, Zakład Socjologii Wsi i Miasta. Asystent.

IV. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 r. poz. 1789):

Monografia pt.: *Rewolucje niezbrojne. Nowe scenariusze polityki kontestacji*

Autor: **Jarosław Chodak**

Wydawca: **Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej**

Miejsce i rok wydania: **Lublin 2019**

ISBN **978-83-227-9182-0**

Liczba stron: **481**

Recenzenci wydawniczy: **Dr hab. Maciej Kowalewski (Uniwersytet Szczeciński)**
Prof. dr hab. Piotr Salustowicz (Uniwersytet SWPS)

A. Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

1. Przesłanki badawcze

Monografia „Rewolucje niezbrojne. Nowe scenariusze polityki kontestacji” jest rezultatem wieloletnich badań poświęconych teorii i historii rewolucji, ruchom społecznym, strategicznej walce bez przemocy oraz reżimom niedemokratycznym. Na rewolucje nowego typu, określane w literaturze przedmiotu mianem „aksamitnych”, „kolorowych”, „bez przemocy” lub niezbrojnych zwróciłem uwagę przygotowując dysertację doktorską, która była poświęcona teoriom rewolucji a naukach społecznych. Pomimo, że zjawiska tego typu występowały już pod koniec XX w. (np. rewolucje w Iranie w 1979 r. i na Filipinach w 1986 r., przejścia systemowe w Eurazji w latach 1989–1991) stosunkowo rzadko stanowiły przedmiot refleksji teoretycznej. Fala rewolucji w przestrzeni postkomunistycznej (szczególnie w Serbii w 2000 r., Gruzji w 2003 r. i na Ukrainie w 2004 r.) oraz podobne zjawiska w innych częściach świata (np. Cedrowa Rewolucja w Libanie w 2005 r., Zielony Ruch w Iranie w 2009 r. czy Arabska Wiosna 2010–2011) były inspiracją do własnych badań poświęconych rewolucjom nowego typu.

Główną motywacją napisania niniejszej książki jest brak w literaturze światowej kompleksowego ujęcia fenomenu rewolucji niezbrojnej. Mimo że zmiana dominującego scenariusza rewolucji miała globalne reperkusje, badania koncentrowały się

najczęściej na pojedynczych przypadkach lub grupach epizodów skupionych czasowo i przestrzennie w „falach”, takich jak: rewolucje wschodnioeuropejskie w 1989 r., rewolucje w przestrzeni postkomunistycznej. Istnieje długa tradycja studiowania rewolucji zbrojnych, co doprowadziło do nagromadzenia danych empirycznych i uogólnień teoretycznych, nie zawsze są one jednak pomocne w eksplanacji rewolucji typu niebrojnego. Może to wskazywać, że mamy do czynienia z fenomenem o odmiennej naturze, a nie jedynie z rewolucją, w trakcie której rewolucjoniści „nie strzelali”.

2. Cel naukowy i główne problemy badawcze

Książka jest próbą uzupełnienia luki w badaniach procesów zmiany rewolucyjnej nowego typu. Głównym celem badawczym jest wyjaśnienie genezy scenariusza rewolucji niebrojnej oraz mechanizmów jego rozprzestrzeniania się. Skupiam się na: (1) procesach, które miały wpływ na genezę i przeobrażenia scenariusza rewolucji niebrojnej, (2) trajektoriach rewolucji niebrojnych, (3) głównych mechanizmach rozprzestrzeniania się scenariuszy rewolucyjnych i powstawania fal kontestacji, (4) warunkach sukcesu i porażki rewolucji niebrojnych, (5) reakcjach reżimów niedemokratycznych na niebrojne zagrożenia rewolucyjne.

Zwracam uwagę na procesy zmian długoterminowych, które wpłynęły na przeobrażenia wzorców kontestacji i powstawanie regionalnych fal rewolucji. Ponadto analizuję dynamikę wybranych przypadków rewolucji niebrojnych, uwzględniając „grę” wielu aktorów, inicjatorów rewolucji, ich potencjalnych sojuszników, a także postawę elit władzy oraz aparatu przymusu. Odwołując się do kategorii „scenariusza rewolucji”, zakładam względnie świadomy proces adaptacji przez rewolucjonistów strategii, taktyk i metod działania bez przemocy.

Staram się też odpowiedzieć na następujące pytania badawcze:

1. Dlaczego na przełomie XX i XXI w rewolucja niebrojna stała się dominującym modelem zmiany rewolucyjnej?
2. Jak przebiegały trajektorie niebrojnej zmiany rewolucyjnej w różnych państwach?
3. W jaki sposób rozpowszechniają się scenariusze rewolucji niebrojnej?
4. Dlaczego jedne rewolucje niebrojne zakończyły się sukcesem, a inne doznały niepowodzenia?
5. Jakie były reakcje reżimów niedemokratycznych na niebrojne wyzwania rewolucyjne?

Podjąłem również próbę monograficznego opisu badanych zjawisk, zachodzących w różnych kontekstach społeczno-politycznych. W celu zbadania mechanizmów rozpowszechniania się scenariuszy rewolucji niebrojnej szczególną uwagę poświęcam dwóm falom rewolucji: w przestrzeni postkomunistycznej oraz w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie.

3. Program badawczy

Dla osiągnięcia głównych celów pracy, przyjmuję program badawczy, który jest oparty na trzech subdyscyplinach: socjologii historycznej, perspektywie polityki kontestacji oraz studiach *nonviolent civil resistance studies*. Wszystkie były wykorzystywane

w przeszłości do badania procesów rewolucyjnych, także tych o charakterze niebrojnym. Analizy w rewolucji w ramach socjologii historycznej były najczęściej zorientowane makrostrukturalnie. Natomiast zarysowany przez Douga McAdama, Charlesa Tilly'ego i Sidneya Tarrowa program polityki kontestacji² jest użyteczny do badania dynamicznych interakcji aktorów procesu rewolucyjnego, jak też zjawisk pokrewnych. Podejście *nonviolent civil resistance* akcentuje natomiast m.in. strategiczne wybory i innowacyjność taktyczną rewolucjonistów, znacznie dyscypliny bez przemocy dla osiągania celów ruchu kontestacyjnego, m.in. poprzez uruchomienie paradoksu represji (tzw. efekt *backfire*). Przyjąłem założenie, że program badawczy łączący wyżej wymienione podejścia, pozwoli na wielopoziomową analizę zjawisk rewolucyjnych, tym samym uniknięcie skupienia się na jednej ze skrajności dychotomii: uwarunkowania strukturalne lub sprawstwo podmiotowe.

W niniejszym studium kluczowe jest tytułowe pojęcie „rewolucja niebrojna”. Jest to termin względnie nowy w naukach społecznych, stosowany m.in. przez Daniela Rittera³, nawiązujący do wcześniej stosowanego pojęcia „insurekcja niebrojna”⁴. Rewolucję niebrojną definiuję jako „względnie szybką zmianę reżimu politycznego, dokonywaną za pośrednictwem mobilizacji masowej oraz strategii w dużej mierze pozbawionej przemocy”⁵.

Przyjęta koncepcja rewolucji niebrojnej nie zakłada, że proces rewolucyjny jest całkowicie pozbawiony przemocy, co sugerują takie pojęcia jak „rewolucja bez przemocy” lub „rewolucja pokojowa”. Przemoc może pojawić się epizodycznie, np. sprowokowana przez przeciwnika lub radykalne skrzydło ruchu. Jednak jeśli dominująca strategia ruchu rewolucyjnego opiera się na strategii i taktyce walki bez przemocy (jak demonstracje, strajki, okupowanie przestrzeni publicznej, itp.) i nie stosowaniu broni śmiertelnej, to rewolucję można uznać za niebrojną.

Drugim ważnym terminem jest „scenariusz rewolucji”, który odnosi się do modelu działania politycznego, którego celem jest obalenie władz państwowych za pomocą środków nieinstytucjonalnych i niekonstytucyjnych, czyli np. masowej mobilizacji społecznej w postaci ruchu rewolucyjnego. Scenariusz zakłada sekwencję rozwoju wydarzeń, które pojawiają się w kolejnych „scenach”, podział ról, ale też pewien zakres improwizacji realizujących go aktorów⁶. Przyjmuję hipotezę, iż określone scenariusze rewolucji niebrojnej mogą być „zapożyczane” i adaptowane w różnych kontekstach społeczno-politycznych, podobnie jak w poprzednich dwóch stuleciach

² Por. m.in. D. McAdam, S. Tarrow, C. Tilly. (2004). *Dynamics of Contention* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press; C. Tilly, S. Tarrow. (2015). *Contentious Politics* (2nd ed.). New York, NY: Oxford University Press.

³ D. P. Ritter. (2015). *The Iron Cage of Liberalism: International Politics and Unarmed Revolutions in the Middle East and North Africa*. Oxford: Oxford University Press.

⁴ Zob. K. Schock. (2005). *Unarmed Insurrections: People Power Movements In Nondemocracies*. Minneapolis: University of Minnesota Press; S. Zunes. (1994). Unarmed insurrections against authoritarian governments in the Third World: a new kind of revolution. *Third World Quarterly*, 15(3), 403-426.

⁵ J. Chodak. (2019). *Rewolucje niebrojne. Nowe scenariusze polityki kontestacji*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 36.

⁶ Por. K. M. Baker, D. Edelstein. (2015). Introduction. W: K. M. Baker, D. Edelstein (red.). *Scripting revolution: a historical approach to the comparative study of revolutions*. Stanford, California: Stanford University Press, 2-5.

„wędrowały” w skali globalnej scenariusze rewolucji: konstytucyjny, jakobińsko-bolszewicki czy tzw. *foco*. Charakteryzuję główne cechy dwóch alternatywnych scenariuszy zmiany rewolucyjnej: zbrojnego i niezbrojnego.

4. Źródła

Przedmiotem analizy są zarówno długoterminowe przyczyny kształtowania się oraz przeobrażeń scenariusza rewolucji niezbrojnej, jak i kilkadziesiąt przypadków rewolucji i prób rewolucyjnych z lat 1979–2014. Tak szeroko zakrojony projekt badawczy wymagał sięgnięcia po odpowiedni materiał źródłowy. Praca opiera się na źródłach wtórnych. Jest to podejście często stosowane w socjologii historycznej, która stanowi jeden z filarów własnego programu badawczego. Wykorzystałem prace historyków specjalizujących się w danej epoce dziejów lub historii poszczególnych krajów oraz analizy socjologów, politologów, antropologów, psychologów, a także badaczy z innych obszarów nauk społecznych i humanistycznych. Staralem się zachować pewną ostrożność metodologiczną w odniesieniu do jakości źródeł wtórnych. Poszczególne wydarzenia historyczne, zwłaszcza te kluczowe w danym procesie rewolucyjnym, były często opisywane na podstawie co najmniej dwóch źródeł. Taka „konfrontacja” ułatwia wydobywanie elementów najbardziej istotnych dla danego przypadku i pozwala na uniknięcie szczególnego akcentowania zdarzeń eksponowanych przez pojedynczych badaczy.

5. Struktura książki

Książka składa się z sześciu rozdziałów, wstępu i obszernego zakończenia, w którym przedstawiam główne wnioski.

W rozdziale pierwszym prezentuję główne pojęcia i definicje. Charakteryzuję termin „rewolucja” oraz przedstawiam jego podstawowe sposoby definiowania i klasyfikowania. Wyjaśniam znaczenie innych pojęć, użytecznych w analizie procesów rewolucyjnych, takich jak: protest, ruch protestu, ruch rewolucyjny, ruch społeczny, sytuacja i rezultat rewolucyjny. Omawiam centralne dla pracy kategorie: „rewolucja niezbrojna” i „scenariusz rewolucji”. Charakteryzuję główne cechy zbrojnego i niezbrojnego scenariusza rewolucji. Dokonuję także „przeglądu” głównych sposobów etykietowania rewolucji nowego typu, które są stosowane w naukach społecznych. Była ona określana m.in. jako rewolucja aksamitna, negocjowana, demokratyczna, kolorowa, wyborcza, bez przemocy, *People Power*.

W rozdziale drugim zarysowuję własny program badawczy. Punktem wyjścia jest charakterystyka głównych nurtów refleksji teoretycznej nad rewolucją. Omawiam ograniczenia dwóch ostatnich generacji teorii rewolucji w wyjaśnianiu niezbrojnych procesów rewolucyjnych. Główne postulaty własnego „manifestu badawczego” przedstawiam w podrozdziale pt. Jak badać rewolucje niezbrojne? Następnie charakteryzuję trzy subdyscypliny naukowe które są podstawą własnego programu badawczego: socjologię historyczną, perspektywę polityki kontestacji oraz studia nad oporem obywatelskim bez przemocy (*nonviolent civil resistance*). Omawiam ich główne założenia oraz kategorie pojęciowe użyteczne w analizie rewolucji niezbrojnych. Zakładam, że te trzy subdyscypliny można połączyć względnie komplementarnie w jeden program badawczy, co przyczyni się do osiągnięcia głównych celów studium.

Rozdział trzeci został poświęcony procesom zmian długoterminowych, które miały wpływ na ukształtowanie się scenariusza rewolucji niebrojnej oraz jego późniejszą ewolucję. Omawiam wzrost siły infrastrukturalnej państwa w drugiej połowie XX w., co ograniczyło szanse sukcesu rewolucjonistów zbrojnych, zachęcając do poszukiwania innych form konfrontacji. Analizuję zmianę w interpretacji praw człowieka w latach 70. XX w., ponieważ stworzyła ona nowe możliwości dla działania opozycji w państwach niedemokratycznych i zachęciła do kreowania ponadnarodowych sieci rzecznictwa praw człowieka. Rozwój teorii strategicznej walki bez przemocy, udane kampanie niebrojne oraz promocja tego typu działania są kolejnym charakteryzowanym trendem. Następnie opisuję procesy globalizacji i umiędzynarodowienia, tworzące nowe systemy powiązań pomiędzy państwami niedemokratycznymi a światem Zachodu, w ramach których było coraz mniej miejsca na brutalną przemoc wobec opozycji. Charakterystyka globalnych procesów demokratyzacji prowadzi do konkluzji, iż ich efektem były nie tylko udane przejścia do demokracji, ale również reżimy hybrydowe, które okazały się podatne na wyzwania rewolucyjne. W ostatniej części rozdziału omawiam wpływ nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych na sposób działania niebrojnych ruchów rewolucyjnych.

W rozdziale czwartym analizuję pierwsze przypadki rewolucji niebrojnych: w Iranie w latach 1977–1979, na Filipinach w latach 1983–1986, a także falę rewolucji w Europie Wschodniej w 1989 r. Jeden z podrozdziałów dotyczy tendencji widocznej od końca lat 70. XX w. w Trzecim Świecie – przechodzenia ruchów opozycyjnych od walki zbrojnej do niebrojnej. Trajektorie rewolucji w Iranie i na Filipinach analizuję w kontekście dokonanej w latach 70. XX w. reinterpretacji praw człowieka, przez co oba państwa znalazły się pod presją dotychczasowego sojusznika – Stanów Zjednoczonych. W syntetycznym ujęciu rewolucji wschodnioeuropejskich zwracam uwagę na adaptację w krajach Europy Wschodniej różnych scenariuszy niebrojnej zmiany politycznej po wycofaniu się przez Związek Sowiecki z tzw. doktryny Breżniewa.

W rozdziale piątym analizuję rewolucje w przestrzeni postkomunistycznej w takich krajach, jak: Serbia (2000), Gruzja (2003), Ukraina (2004, 2013–2014), Kirgistan (2005). Ponadto zostały omówione nieudane próby rewolucyjne w Azerbejdżanie (2005) i na Białorusi (2006). Analiza dotyczy nie tylko bezpośrednich przyczyn i procesu rewolucyjnego, ale też przeobrażeń politycznych i społeczno-gospodarczych w poszczególnych krajach oraz aktywności obywatelskiej w okresie przedrewolucyjnym. Ponadto scharakteryzowane zostały autorytarne reakcje na wyzwania rewolucyjne w świecie postkomunistycznym, przede wszystkim zjawisko wdrażania przez państwa niedemokratyczne prewencyjnych strategii antyrewolucyjnych i tzw. inteligentnych represji.

W rozdziale szóstym analizuję rewolucje i próby rewolucyjne, które miały miejsce w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie w latach 2010–2011. Omawiam czynniki kontekstowe, które sprzyjały buntom społecznym w regionie, takie jak: pojawienie się dyskursu praw człowieka, liberalizacja gospodarcza i kryzys żywnościowy, przyrost populacji i modernizacja struktur demograficznych, rola technologii medialnych i komunikacyjnych w tworzeniu „usieciowanej sfery publicznej”. Studia przypadków objęły rewolucje w Tunezji (2010–2011), Egipcie (2011), Jemenie (2011).

Bahrajnie (2011), Libii (2011), Syrii (2011–2012). Analiza strategii antyrewolucyjnych w regionie została przeprowadzona ze szczególnym uwzględnieniem większej odporności monarchii Bliskiego Wschodu na oddolne wyzwania kontestacyjne.

6. Najważniejsze wnioski

Na przełomie XX i XXI wieku doszło do przełomu paradygmatycznego w rewolucyjnym repertuarze kontestacji. Wzór rewolucji zbrojnej, popularny w wieku XIX i dominujący przez większość XX w., został zastąpiony scenariuszem rewolucji niebrojnej. Rewolucjoniści świadomie wybierali strategię, taktyki oraz metody walki bez przemocy, eliminując ze swojego repertuaru kontestacji środki śmiertelne, jak broń palna. Również zakres celów i zmian, do których dążyli rewolucjoniści preferujący walkę niebrojną był z reguły znacznie bardziej ograniczony w stosunku do rewolucji zbrojnych, które często były inspirowane ideologią całościowej przebudowy społeczeństwa. Rewolucjoniści niebrojni postulowali wymianę rządzących, demokratyzację, eliminację nepotyzmu i korupcji, poprawę warunków gospodarczych, respektowanie praw i wolności obywatelskich, godności ludzkiej czy przywrócenie praworządności i przestrzeganie zasad konstytucyjnych.

a. Przyczyny ukształtowania się scenariusza rewolucji niebrojnej

Rewolucja niebrojna nie pojawiła się w pewnym momencie ludzkiej historii niczym *deus ex machina*. Była efektem splotu procesów długoterminowych oraz doświadczeń „wczesnych powstańców”, którzy poszukiwali nowego wzorca zmiany społeczno-politycznej w zmieniających się układach społecznych i instytucjonalnych przełomu XX i XXI wieku. Można wskazać na kilka procesów długoterminowych, które łącznie tworzyły kontekst dla ukształtowania się oraz rozpowszechnienia niebrojnego scenariusza zmiany rewolucyjnej.

Po pierwsze, zmiana strategii i taktyk rewolucjonistów była spowodowana wzrostem siły infrastrukturalnej państw, co istotnie ograniczyło szanse sukcesu rewolucjonistów stosujących strategię walki zbrojnej. Nowe formy nadzoru, technologii militarnych, transportu, a także coraz lepsze wyszkolenie wojska i jednostek paramilitarnych w walce z rewolucjonistami spowodowały, że ci ostatni zaczęli dostrzegać, iż mają niewielkie szanse na zwycięstwo, stosując walkę zbrojną. Taka strategia stawała się kosztowna (koszty ludzkie i materialne) i długoterminowa (wieloletnie działania partyzantek rewolucyjnych), a jej rezultaty były znikome. Czynnikiem ten był wzmacniany względną stabilnością powojennego systemu międzynarodowego. Pomimo rywalizacji doby zimnej wojny, nie pojawiły się mechanizmy w takim stopniu niszczące i osłabiające instytucje państwowe, jak dwie wojny światowe pierwszej połowy XX w.

Po drugie, nowa interpretacja praw człowieka, która była rezultatem Porozumień Helsińskich, stworzyła nowe ramy dla działania ruchów opozycyjnych w państwach niedemokratycznych. Afirmacja praw człowieka w skali globalnej spowodowała powstanie licznych organizacji pozarządowych, których celem stało się egzekwowanie praw człowieka. Dla wzmocnienia efektywności organizacje praw człowieka i promujące demokrację łączą się w sieci rzecznictwa, wywierając presję na rządy, które stosują represje wobec obywateli. Wzmocnienie norm broniących prawa jednostki oraz osłabienie norm chroniących państwo podważyło tradycyjne rozumienie suwerenności. Nowa doktryna praw człowieka założyła możliwość presji zewnętrznej na dane państwo, jeśli nie zapewnia ono swoim obywatelom

podstawowych praw człowieka. Osłabiło to reżimy niedemokratyczne, które zostały pozbawione charakterystycznego dla świata przed Porozumieniami Helsińskimi komfortu w zakresie represjonowania działaczy opozycyjnych. Reinterpretacja praw człowieka stworzyła nowe możliwości działania niezbrojnym ruchom rewolucyjnym. Przywódcy państw niedemokratycznych musieli zamienić brutalne represje na „przymus niskiej intensywności” – mniej skuteczny, ale konieczny ze względu na ryzyko presji zewnętrznej i sankcji międzynarodowych czy wreszcie „decertyfikacji” reżimu. W zmieniającym się układzie międzynarodowym, w którym państwa niedemokratyczne znalazły się pod presją sieci organizacji monitorujących łamanie praw człowieka, niezwykle trudne stało się zastosowanie inteligentnych represji, które są skuteczne wobec wyzwań ze strony rewolucjonistów niezbrojnych

Po trzecie, narodziny niebrojnego scenariusza zmiany rewolucyjnej można łączyć z szerszym trendem rozpowszechniania idei i praktyki strategicznej walki bez przemocy. Idee Mahatmy Gandhiego, spopularyzowane przez Clarence’a Case’a czy Richarda Gregga, a następnie przełożone na język zachodniej myśli politycznej przez Joan Bondurant czy Gene’a Sharpa, były inspiracją zarówno dla praktyków, jak i teoretyków walki bez przemocy. Inspirowały Martina Luthera Kinga i Jamesa Lawsona – liderów amerykańskiego ruchu praw obywatelskich. Opracowanie przez Sharpa spójnej koncepcji strategicznej walki bez przemocy, której główne założenia zostały rozpowszechnione nie tylko w kręgach akademickich, ale również wśród aktywistów obywatelskich, było kolejnym krokiem w kierunku globalizacji idei konfrontacji niebrojnej.

W drugiej połowie XX w. promocję idei i praktyki walki bez przemocy podejmowały organizacje międzynarodowe, które stały się jej kluczowymi „dyfuzorami”. Międzynarodowa Wspólnota Pojednania, aktywna w obronie praw człowieka i propagowaniu postaw pacyfistycznych jeszcze przed II wojną światową, w drugiej połowie XX w. zaczęła wspierać „aktywne niestosowanie przemocy”. Praktyczne szkolenia w tym obszarze prawdopodobnie w istotnym stopniu przyczyniły się do uruchomienia skutecznej kampanii *nonviolent* i rewolucji niebrojnej na Filipinach w 1986 r. Równie istotną rolę w propagowaniu idei walki bez przemocy oraz organizowaniu szkoleń w tym zakresie odegrała aktywna w Ameryce Łacińskiej organizacja Servicio Paz y Justicia (SERPAJ). Powstała na początku lat 80. XX w. The Albert Einstein Institution przyczynił się do rozpowszechnienia spójnej teorii walki bez przemocy autorstwa swojego założyciela – Gene’a Sharpa.

Wzrost liczebności oraz profesjonalizacja organizacji międzynarodowych promujących strategiczną walkę bez przemocy i dostarczających wiedzy eksperckiej wpłynęły na kształt repertuaru kontestacji ruchów rewolucyjnych. Jednak same idee walki bez przemocy, nawet wyrażone w postaci spójnej strategii, nie odegrałyby takiej roli bez „potęgi przykładu”, czyli udanych kampanii walki bez przemocy. Wyrażało się to nie tylko w działaniach ruchów rewolucyjnych, ale też w wielu ruchach reformatorskich, jak amerykański ruch praw obywatelskich lat 50. i 60. XX w., polska Solidarność 1980–1981, ruch o zniesienie systemu apartheidu w Republice Południowej Afryki w latach 80. XX w. czy w tej samej dekadzie prodemokratyczny ruch reformatorski w Chile. Stopniowo wzrastała w skali globalnej świadomość, że tzw. walka bez przemocy jest bardziej skuteczna niż działania zbrojne. Siła przykładu coraz częściej udanych kampanii *nonviolent resistance* okazała się ważnym bodźcem do

wyboru podobnej strategii. Dostrzeżono także, że walka bez przemocy jest znacznie bardziej skuteczna wobec znacznej siły infrastrukturalnej państw drugiej połowy XX w., których aparat represji był niezwykle trudny do pokonania w walce zbrojnej poprzez oddolny, nawet dobrze zorganizowany i zdeterminowany, ruch obywatelski, co ilustrują długotrwałe działania partyzanckie ruchów rewolucyjnych w Ameryce Łacińskiej (np. w Peru czy Salwadorze). Wybór walki bez przemocy pozwalał na znacznie większą skalę mobilizacji społecznej, nie ograniczała się bowiem jedynie do rejonów peryferyjnych czy słabo zaludnionych.

Po czwarte, scenariusz rewolucji niebrojnej pojawił się i rozpowszechnił w świecie podlegającym intensywnym procesom demokratyzacji, umiędzynarodowienia i globalizacji. Wprawdzie tzw. trzecia fala demokratyzacji⁷ została zainicjowana w latach 70. XX w., ale jej gwałtowne przyspieszenie nastąpiło na przełomie lat 80. i 90. XX w. Po rewolucjach w Europie Wschodniej w 1989 r. i rozpadzie Związku Radzieckiego państwa autorytarne i totalitarne znalazły się pod presją globalnej demokratyzacji i zaczęły powszechnie przyjmować instytucje demokratyczne. Pomimo optymizmu „tranzytologów” tylko nieliczne przejścia systemowe prowadziły do konsolidacji demokracji. Wiele państw przekształciło się w reżimy hybrydowe, sytuując się w „mglistej strefie” pomiędzy demokracją a autorytaryzmem.

Falszywe, „potiomkinowskie demokracje”, gdzie demokratyczna fasada skrywa autorytarne przywództwo i praktyki, stały się charakterystyczne dla przestrzeni postkomunistycznej. Pojawiły się również w formie bardziej represyjnej, pod postacią „zliberalizowanej autokracji”⁸ w świecie arabskim. Wprawdzie odbywały się w nich mniej lub bardziej uczciwe wybory, a *de iure* gwarantowano prawa polityczne i wolności obywatelskie, jednak istnienie „narzędzi autokracji” ograniczało efektywne działanie regul formalnych. Dopiero z upływem czasu dostrzeżono, że dla wielu przywódców autorytarnych adaptacja fasady demokratycznej stanowiła jedynie zabieg strategiczny, mający na celu utrzymanie się przy władzy w środowisku międzynarodowym preferującym demokrację i gospodarkę rynkową. Ułatwiała to utrzymywanie przyjaznych stosunków z państwami Zachodu⁹, co przekładało się m. in. na korzyści gospodarcze.

Co istotne, nawet częściowe przyjęcie instytucji demokratycznych, elementów pluralizmu politycznego i medialnego, poszerzenie zakresu praw i wolności obywatelskich tworzyło nową przestrzeń dla działania opozycji. Obywatele w wielu reżimach hybrydowych lub fasadowych demokracjach zaczęli organizować się i żądać pełnej demokratyzacji systemu politycznego. W wielu przypadkach sprzyjał temu rozbudowywany, dzięki finansowemu wsparciu Zachodu, tzw. trzeci sektor. Coraz liczniejsze fundacje i stowarzyszenia wraz z tradycyjnymi podmiotami społeczeństwa

⁷ Por. S. Huntington. (2009). *Trzecia fala demokratyzacji* (Wyd. 2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

⁸ Por. F. Cavatorta. (2010). The Convergence of Governance: Upgrading Authoritarianism in the Arab World and Downgrading Democracy Elsewhere? *Middle East Critique*, 19(3), 217-232. doi:10.1080/19436149.2010.514472

⁹ D. P. Ritter. (2015). *The Iron Cage of Liberalism: International Politics and Unarmed Revolutions in the Middle East and North Africa*. Oxford: Oxford University Press.

obywatelskiego, jak związki zawodowe czy organizacje religijne, budowały partycypacyjną kulturę obywatelską, ułatwiającą procesy mobilizacji. Zarówno reżimy hybrydowe w przestrzeni postkomunistycznej (Serbia, Gruzja, Ukraina, Kirgistan), jak i zliberalizowane autokracje świata arabskiego (Tunezja, Egipt, Jemen) okazały się podatne na formowanie się skutecznych koalicji rewolucyjnych. Znacznie większą odporność na wyzwania rewolucyjne zachowały systemy „pełnego” autorytaryzmu, szczególnie o cechach osobistej dyktatury, oraz monarchie w strefie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu.

Po piąte, rozwój nowych technologii na przełomie XX i XXI w. miał ogromny wpływ na sposób, w jaki ruchy społeczne (w tym niezbrojne ruchy rewolucyjne) mobilizowały się i koordynowały działania. W kontekście strategii bez przemocy szczególnie istotne były nowe możliwości monitorowania i upubliczniania działań przeciwnika stosującego przemoc. Dzięki temu, w przypadku brutalnych działań represyjnych władz, mógł zostać wywołany tzw. efekt *backfire*, co powodowało wzrost mobilizacji społecznej i ewentualną presję ze strony społeczności międzynarodowej, reagującej na łamanie praw człowieka. W tym ostatnim przypadku istotne były reakcje innych państw, organizacji ponadnarodowych (jak ONZ) czy międzynarodowych organizacji praw człowieka. Z monitorowaniem i ujawnianiem aktów przemocy ze strony państwa łączy się też „polityka widoczności”¹⁰, która może być wzmacniana przez media tradycyjne (jak telewizja) oraz nowe media, zwłaszcza media społecznościowe, które umożliwiają „praktyki ogniskowe”, czyli skupienie uwagi ludzkiej na określonych miejscach i zdarzeniach¹¹. Dąży się zatem do stałej widoczności tak w przestrzeni fizycznej (np. obóz okupacyjny), jak i w przestrzeni internetu.

Wykorzystanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych (w tym internetu) pozwoliło podnieść poziom uczestnictwa i zmniejszyć koszty partycypacji. Miało również wpływ na proces dyfuzji rewolucji. Zjawisko to uwidoczniło się przede wszystkim w dobie Arabskiej Wiosny, gdy telewizja satelitarna i internet stały się dostępne dla znacznych segmentów społeczeństwa. Pozwoliły one w krótkim czasie stworzyć ruch masowy, ale wyraźny był też słabszy stopień zorganizowania ruchów rewolucyjnych Arabskiej Wiosny w stosunku do przestrzeni postkomunistycznej, gdzie w niektórych przypadkach kampanie kontestacyjne obejmowały miesiące lub lata pracy organizacyjnej i gromadzenia doświadczeń zanim skutecznie można było postawić żądania rządzącym.

b. Mechanizmy rozprzestrzeniania się scenariuszy rewolucji niezbrojnej

Wiele fal rewolucyjnych, także w przeszłości, było ograniczonych regionalnie, jednak bliskość w sensie geograficznym nie jest najistotniejsza, zwłaszcza w nowoczesnym, zglobalizowanym świecie. Większe znaczenie ma „strukturalna równowaga”, po-

¹⁰ S. Milan. (2015). Mobilizing in Times of Social Media: From a Politics of Identity to a Politics of Visibility. W: L. Dencik, O. Leistert (red.). *Critical perspectives on social media and protest: between control and emancipation* (s. 53-70). New York: Rowman & Littlefield International.

¹¹ P. Gerbaudo. (2012). *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. London: Pluto Press, 136.

dobieństwo struktur społecznych i politycznych¹², względna homogeniczność kulturowa danego regionu¹³, jak też wyobrażane podobieństwa i powiązania pomiędzy podmiotami dyfuzji¹⁴. Gdy transmitujący i adaptujący widzą siebie jako należących do tej samej kategorii przyznają nie tylko, że są połączeni, ale również to, że są zasadniczo podobni¹⁵.

Obie szczegółowo analizowane w niniejszym studium fale rewolucji wystąpiły na obszarach o względnej spójności społeczno-kulturowej. W przestrzeni postkomunistycznej wynikało to zarówno z kilkudziesięcioletniej spuścizny realnego socjalizmu, co miało wpływ na wiele podobieństw w zakresie przeobrażeń społecznych, mentalności itp., jak i ze zbliżonych ścieżek transformacyjnych, prowadzących do uformowania się nieefektywnych instytucjonalnie reżimów hybrydowych lub neoautorytarnych. W przypadku Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu także można dostrzec analogie instytucjonalne, np. obecność personalnych autokracji oraz monarchii (obie formy rządów wykazały się różną odpornością na wyzwania rewolucyjne). Jeszcze bardziej istotne okazały się podobieństwa kulturowe świata arabskiego.

W przestrzeni postkomunistycznej emulacja technik i metod działania, stosowanych wcześniej przez słowackich aktywistów w kampanii OK '98 i serbski Otpor, była bardziej udana tam, gdzie istniała sprzyjająca struktura możliwości politycznych. Nieefektywne instytucjonalnie i skorumpowane reżimy hybrydowe, w których zarządzili niepopularni przywódcy, gdzie brak było też spójności elity władzy i lojalnego aparatu przymusu (Gruzja w 2003 r., Ukraina w 2004 r., Kirgistan w 2005 r.), okazały się znacznie bardziej wrażliwe na wyzwania rewolucyjne niż rządzone przez popularnych liderów reżimy neoautorytarne w Azerbejdżanie i na Białorusi, gdzie przywódcy zaczęli stosować inteligentne represje anty- (działania prewencyjne, niwelujące szanse rewolucji) i kontrrewolucyjne (działania podejmowane po wybuchu rewolucji). W dodatku w obu państwach struktury społeczeństwa obywatelskiego były słabo rozwinięte i kontrolowane przez służby państwowe, co dodatkowo utrudniało budowanie efektywnej koalicji rewolucyjnej.

Rozlewanie się fali rewolucji i protestu do miejsc, w których nie ma sprzyjającej struktury możliwości politycznych, w jeszcze większym stopniu uwidoczniło się w dobie Arabskiej Wiosny. Obserwacja udanych postępów rewolucji w innych państwach prowadziła do oczekiwania podobnej dynamiki zmiany we własnym kraju. Postępy rewolucji „u sąsiadów” mogą stać się swoistym substytutem zdarzenia inicjującego, zachęcając do mobilizacji „u siebie”. Jest to pochodna uruchomienia procesów heurystyki poznawczej, upraszczającej rzeczywistość, w ramach której przecenia

¹² C. J. Beck. (2014). Reflections on the Revolutionary Wave in 2011. *Theory and Society*, 43(2). doi:10.1007/s11186-014-9213-8, 207.

¹³ P. Gerbaudo. (2013). Protest Diffusion and Cultural Resonance in the 2011 Protest Wave. *The International Spectator*, 48(4). doi:10.1080/03932729.2013.847689, 93–98.

¹⁴ D. Strang, J. W. Meyer. (1993). Institutional conditions for diffusion. *Theory and Society*, 22(4), 487–511. doi:10.1007/BF00993595.

¹⁵ M. Simecka. (2009). Diffusion and Civil Society Mobilization in Coloured Revolutions. *CEU Political Science Journal*, 4(1), 1.

się własne szanse na sukces i nie docenia się siły reżimu¹⁶. Precedens sukcesu rewolucjonistów w innych państwach regionu może dostarczyć impulsu do zmiany politycznej, ale pojawia się zarazem ryzyko błędnej oceny szans i zagrożeń¹⁷.

W przypadku obu fal rewolucji – w przestrzeni postkomunistycznej oraz w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie – istotny był więc mechanizm przypisania podobieństwa. Identyfikacja była pochodną wcześniej podkreślonej względnej homogeniczności regionalnej. W przypadku przestrzeni postkomunistycznej ważnymi mechanizmami, które uruchomiły proces ponadnarodowej, ale ograniczonej regionalnie, zmiany skali były dyfuzja pośrednia oraz dyfuzja zapośredniczona¹⁸. Odnosnie do pierwszej z nich należy stwierdzić, że informacje medialne (przekazywane także za pośrednictwem internetu) pozwoliły na zapoznanie się z kolejnymi przypadkami zmiany rewolucyjnej w świecie postkomunistycznym. Dyfuzja zapośredniczona, która wystąpiła w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, miała marginalny zakres. Została bowiem ograniczona do kontaktów egipskiego Ruchu 25 Kwietnia z instruktorami rewolucji z serbskiej organizacji CANVAS. W państwach postkomunistycznych miała ona miejsce w pierwszej kolejności w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach. Już pod koniec 1998 r. amerykańska organizacja Freedom House zachęciła kilku kluczowych organizatorów udanej słowackiej kampanii OK '98 do udziału w seminarium w Bratysławie, na którym mogli podzielić się doświadczeniami z aktywistami z Chorwacji, Serbii, Ukrainy, Białorusi i Rosji. Następnie weterani słowaccy prowadzili kolejne seminaria dla regionalnych aktywistów obywatelskich, które były organizowane zarówno na Słowacji, jak i za granicą.

Kontakty ze Słowakami z OK '98 nawiązywali działacze serbskiego Otporu, którzy korzystali również z rad Roberta Helveya, bliskiego współpracownika Gene'a Sharpa. Kontakt pomiędzy liderami Otporu a Helveyem został ułatwiony dzięki wsparciu Międzynarodowego Instytutu Republikańskiego. W rolę pośredników, „brokerów rewolucji”, którzy przekazują wiedzę o wzorcach kontestacji skutecznych w innym miejscu, weszły więc i grupy działaczy, i organizacje. Po zwycięstwie rewolucji w Serbii w 2000 r. podobną rolę pośredników w transferze rewolucyjnego *know-how* zaczęli pełnić działacze serbskiego Otporu. Początkowo działali mniej formalnie, a w 2003 r. założyli w Belgradzie organizację Center for Applied Nonviolent Action and Strategies (CANVAS).

Wpływ dyfuzji zapośredniczonej był wyraźny w Gruzji, gdzie organizacja Kmara stanowiła wierną imitację serbskiego Otporu, co było rezultatem kontaktów pomiędzy działaczami serbskimi a młodymi Gruzinami. Obok weteranów z Otporu w roli „brokerów rewolucji” występowali wciąż aktywni działacze słowackiego OK '98. Pośrednictwo obu organizacji w przekazie wzorców działania kontestacyjnego uwidoczniło się na Ukrainie, gdzie Czarna Pora (wzorowana na Otporze) i Żółta Pora (wpływ OK '98) uzupełniały się wzajemnie w kampanii bez przemocy w przededniu oraz w dobie Pomarańczowej Rewolucji.

¹⁶ H. E. Hale. (2013). Regime Change Cascades: What We Have Learned from the 1848 Revolutions to the 2011 Arab Uprisings. *Annual Review of Political Science*, 16(1). doi:10.1146/annurev-polisci-032211-212204, 336.

¹⁷ K. Weyland. (2012). The Arab Spring: Why the Surprising Similarities with the Revolutionary Wave of 1848? *Perspectives on Politics*, 10(4), 917-934. doi:10.1017/S1537592712002873.

¹⁸ Oba terminy definiuję w rozdziale drugim.

c. Przyczyny sukcesu lub porażki rewolucjonistów niezbrojnych

Istnieją pewne cechy rewolucji, które wydają się być istotne zarówno dla sukcesu scenariusza zbrojnego jak też odmian niezbrojnych. Szanse na stworzenie skutecznego ruchu rewolucyjnego były znacznie większe, gdy w danym państwie istniały rozwinięte struktury społeczeństwa obywatelskiego. Pochodną tego zjawiska jest nie tylko partycypacyjna kultura obywatelska, która znacząco podnosi potencjał mobilizacyjny mas, ale też organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które mogą stać się istotnymi tzw. wehikulami mobilizującymi. Było to widoczne już w trakcie rewolucji irańskiej w 1979 r., gdzie ważne okazały się tradycyjne struktury społeczeństwa obywatelskiego w postaci sieci meczetów i organizacji religijnych. Na Filipinach, w trakcie procesu prowadzącego do zwycięskiej rewolucji w 1986 r., podobną rolę odegrały struktury Kościoła katolickiego oraz organizacje pozarządowe, jak Narodowy Ruch Wolnych Wyborów (NAMFREL).

W przestrzeni postkomunistycznej od lat 90. dynamicznie rozwijały się nowe organizacje pozarządowe, korzystając ze wsparcia finansowego i eksperckiego Zachodu, szczególnie USA. Sektor pozarządowy został uznany przez wielu przywódców w regionie za niebezpieczny dla stabilności systemu. Dlatego w takich państwach, jak Rosja czy Białoruś, poddano go ścisłej kontroli państwowej i ograniczono jego rozwój. Przestrzeń dla aktywności obywatelskiej zwiększyła się także w niektórych „zliberalizowanych autokracjach” świata arabskiego. W Tunezji istniała długotrwała tradycja aktywnych organizacji praw człowieka na długo przed rewolucją 2010–2011. W Egipcie powstałe w pierwszej dekadzie lat 2000. niezależne organizacje, takie jak Kefaya i Ruch 6 Kwietnia, znacznie przyczyniły się w procesie budowania kultury protestu w dekadzie poprzedzającej Rewolucję 25 Stycznia 2011 r.

Rozwinięte struktury społeczeństwa obywatelskiego wzmacniają też zdolność ruchu rewolucyjnego do formowania koalicji rewolucyjnej, składającej się z różnych klas i warstw społecznych. Ogólnie ujmując, im szersza podstawa społeczna i im wyższa spójność (ideowa, kulturowa), także w sensie zdolności do wspólnego działania, tym większe szanse na sukces. Formowanie się koalicji rewolucyjnej może obejmować wiele różnych wymiarów. Po pierwsze, zjednoczenie rozdrobnionej i często skłóconej opozycji politycznej. Na przykład w wielu państwach postkomunistycznych opozycja była słaba i rozproszona, lecz w przededniu przełomów prodemokratycznych, często z inspiracji młodzieżowych organizacji rewolucyjnych lub innych podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, dochodziło do jej przynajmniej częściowego zjednoczenia. Wyrażało się to w tworzeniu wspólnego bloku wyborczego w wyborach parlamentarnych lub popieraniu jednego z kandydatów w wyborach prezydenckich. W wielu przypadkach była to doraźna strategia, przyjęta z myślą o najbliższych wyborach. Niemniej okazała się istotna w państwach półautorytarnych: w Serbii (2000), Gruzji (2003) czy na Ukrainie (2004). Ponadto, ważna jest szeroka baza klasowo-warstwowa. W państwach, w których udało się zbudować szeroki sojusz różnych środowisk społecznych, szanse rewolucji wzrastały. Tak było m.in. w Iranie (1979), na Filipinach (1986), w Serbii (2000), Tunezji (2010–2011) czy Egipcie (2011). Z kolei słabość koalicji rewolucyjnej lub podziały oparte na różnicach etniczno-klanowych czy religijnych determinowały proces rewolucyjny w Kirgistanie (2005), na Białorusi (2006), w Bahrajnie (2011), Libii (2011) i Syrii (2011).

Przywódcy w reżimach niedemokratycznych są uzależnieni od poparcia elit: oficerów, wojska, urzędników państwowych, właścicieli ziemskich, biznesmenów, przywódców religijnych, polityków, intelektualistów i profesjonalistów (tzn. prawników, lekarzy, inżynierów, profesorów i menedżerów). Kiedy ludzie są zaniepokojeni działaniami rządu lub bezczynnością wobec trudności (np. gospodarczych) i wyrażają gniew poprzez zamieszki, bunt, strajki, demonstracje czy inne działania kontestacyjne, to postawy elit mogą decydować, czy takie działania będą rozprzestrzeniać się i rozwijać w rewolucję.

Podziały w kręgach elit politycznych i społecznych mogą wystąpić jeszcze przed rewolucją. Przejście na stronę opozycji polityków, ludzi biznesu, intelektualistów, oficerów itd., którzy wcześniej współpracowali z reżimem, istotnie zmienia strukturę możliwości politycznych, ułatwiając formowanie się koalicji rewolucyjnej. Elity mogą przeciąć swoje więzy z reżimem z różnych powodów. Może to być jego brutalność wobec opozycji, nieefektywność gospodarcza, wysoki poziom korupcji ścisłych elit władzy, izolacja reżimu na arenie międzynarodowej itp. Uprzednio lojalni wobec władzy przedstawiciele elit, w danym momencie mogą stać się liderami politycznymi opozycji, wspierać finansowo działalność opozycyjną, pełnić rolę autorytetów moralnych lub intelektualnych. Równie istotna jest „dezercja” elit w trakcie rewolucji. Może być ona spowodowana brutalnością reżimu, przez co względy moralne motywują do zmiany lojalności (jak dezercje oficerów i wysokich urzędników w Jemenie po masakrze 18 marca 2011 r.), ale także oportunistyczną kalkulacją, gdy ruch rewolucyjny ma duże szanse na wygraną (postawa dowództwa armii w Tunezji i Egipcie). Niektórzy funkcjonariusze *ancien régime* 'u stają się wtedy „pasażerami na gapę”, chcąc skorzystać z owoców zwycięstwa. W niektórych przypadkach byli urzędnicy państwowi, postrzegani jako zdolni politycy-reformatorzy, stawali się liderami rewolucji. W Gruzji byli to były premier Michail Saakaszwili i była przewodnicząca parlamentu Nino Burdżanadze, na Ukrainie w 2004 r. były premier Wiktor Juszczenko i była wicepremier Julia Tymoszenko, a w Kirgistanie były premier Kurmanbek Bakijew.

Badacze nurtu *nonviolent civil resistance* sugerują, że generalnie kampanie bez przemocy mają większy potencjał pozbawienia reżimu jego „filarów wsparcia”, szczególnie zachęcając do zmiany lojalności siły bezpieczeństwa. Takie działanie może być elementem strategicznym ruchu bez przemocy, co znalazło podbudowę teoretyczną w pracach z obszaru studiów *nonviolent civil resistance*. Niektóre rewolucje niebrojne były zwycięskie dlatego, że siły zbrojne nie broniły *ancien régime* 'u, np. na Filipinach (1986), w większości krajów Europy Wschodniej (1989), Indonezji (1999) czy Serbii (2000). Natomiast nawet duża skala mobilizacji społecznej nie przyniosła sukcesu w przypadkach, gdy siły zbrojne okazały się lojalne wobec rządzących, jak np. w Birmie (1988) czy Chinach (1989). Podobna postawa była kluczowa w trakcie niektórych prób rewolucyjnych w XXI w., np. w Birmie (2007), na Białorusi (2006) czy w Bahrajnie (2011).

Spójność aparatu represji, jego lojalność wobec rządzących i bezwzględna gotowość do stłumienia rewolucji znacząco zmniejszały szansę na jej powodzenie. Sytuacja odwrotna – podziały czy rywalizacja poszczególnych resortów siłowych, dezercje, przechodzenie na stronę rewolucjonistów, a nawet neutralność, znacznie

zwiększały szansę na sukces ruchu rewolucyjnego. Również decyzje elit, w tym przywódców sił bezpieczeństwa, odgrywają istotną rolę w określaniu, czy protesty staną się masowe, a zatem czy kiedykolwiek tłumienie ich będzie istotnym problemem.

Nieudane rewolucje niebrojne w Azerbejdżanie (2005) i na Białorusi łączy kilka elementów: (1) lojalność elit politycznych oraz aparatu represji wobec rządzących, (2) popularny przywódca (Alijew i Łukaszenka), (3) prewencyjne działania antyrewolucyjne (ograniczanie działalności organizacji pozarządowych, osłabianie opozycji politycznej) i wynikająca stąd (4) słabość środowisk opozycyjnych oraz (5) organizacji społeczeństwa obywatelskiego, w tym młodzieżowych ruchów opozycyjnych (Magam, Yeni Fikir, Żubr czy Front Młodzieży) nie zdołały rozbudować struktur na skalę porównywalną z tego typu podmiotami w innych krajach), (6) niesprzyjająca sytuacja międzynarodowa. W przypadku Azerbejdżanu Zachód nie był zainteresowany wsparciem ruchów obywatelskich i potencjalną destabilizacją polityczną z powodu kontraktów naftowych. Wsparcie retoryczne i finansowe dla białoruskiej opozycji, wyrażane przez Stany Zjednoczone, było równoważone przez działania Federacji Rosyjskiej, mające na celu utrzymanie prezydenta Łukaszenki u władzy.

W Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie tylko dwie rewolucje niebrojne zakończyły się pełnym sukcesem. Pomimo przemocy prowokowanej przez władzę zarówno w Tunezji, jak i w Egipcie walka bez przemocy była dominującą strategią ruchów rewolucyjnych. W Jemenie nastąpiła polaryzacja ruchu rewolucyjnego i zaangażowanie się radykalnego skrzydła w walkę zbrojną. Chociaż negocjowane przejście doprowadziło do zmiany władzy i można je uznać także za sukces kampanii niebrojnej, to istnienie równoległej strategii walki zbrojnej nie pozwala rewolucji jemeńskiej kwalifikować jako niebrojnej. Przejście do fazy zbrojnej przyspieszyły dezercje części oddziałów wojskowych oraz zaangażowanie się po stronie rewolucji uzbrojonych milicji plemiennych. Podobne zjawisko inicjowania walki zbrojnej przez dezercerujące oddziały wojska wystąpiło w Libii i Syrii. W obu krajach nastąpiła znacznie szybsza polaryzacja ruchu rewolucyjnego, który został zdominowany przez radykalne skrzydło. Kampania bez przemocy została zmarginalizowana, a walka zbrojna stała się nie równoległą (jak w Jemenie), lecz wiodącą strategią. W obu przypadkach wystąpił więc negatywny efekt radykalnego skrzydła ruchu.

d. Innowacje taktyczne w scenariuszach rewolucji niebrojnej

Repertuar kontestacji rewolucjonistów niebrojnych obejmuje względnie ograniczony zestaw taktyk i metod. Są to m.in.: masowe demonstracje, marsze, strajki w miejscach pracy, masowe *sit-ins*, satyryczne występy uliczne, rozpowszechnianie ulotek, plakatów, naklejek, malowanie graffiti, blokowanie ruchu ulicznego, okupacja centralnych placów miejskich poprzez tworzenie miasteczek namiotowych.

W historii rewolucji niebrojnych można dostrzec ewolucję w formach działań kontestacyjnych. W pierwszych rewolucjach niebrojnych dominowała taktyka masowych demonstracji i marszy na głównych ulicach dużych miast (m. in. Teheranie w 1979 r., Manili w 1986 r., Lipsku w 1989 r.). Stopniowo zaczęła się pojawiać taktyka okupowania centralnego placu stolicy, który przekształcał się w rodzaj centrum rewolucji. Zwiastuny tego typu taktyki można dostrzec już w 1989 r. w postaci czuwania

na Placu Wacława w Pradze. Była też regularnie stosowana na Ukrainie, m. in. w Rewolucji na Granicie w 1990 r., protestach przeciwko prezydentowi Kuczmiu w 2001 r. czy wreszcie w 2004 r., kiedy zyskała globalną „widoczność” za sprawą Pomarańczowej Rewolucji. Od tego momentu stała się jednym z często stosowanych elementów scenariusza rewolucji niebrojnej. Usiłowano ją powielić w Baku w 2005 r. i w Mińsku w 2006 r. W obu przypadkach jednak próba założenia miasteczka namiotowego zakończyła się niepowodzeniem. Otwarta formuła obozu okupacyjnego mogła zostać zrealizowana tylko przy odpowiednio licznie zmobilizowanej zbiorowości i pewnej tolerancji lub niezdecydowaniu władz. Zarówno w Azerbejdżanie, jak i na Białorusi tych elementów zabrakło. Rewolucjoniści byli stosunkowo nieliczni, a władze okazały się na tyle zdeterminowane, że nie dopuściły do powielenia scenariusza znanego z Pomarańczowej Rewolucji.

Taktyka okupacji przestrzeni publicznej stała się kluczowa w trakcie rewolucji egipskiej w 2011 r. Zajęty przez rewolucjonistów Plac Tahrir w Kairze był centralnym punktem rewolucji, często pokazywanym w mediach międzynarodowych. Pojawily się tam również pewne elementy innowacji w taktyce okupacji przestrzeni publicznej. Ze względu na podejmowane przez rząd próby rozproszenia zgromadzonych tam demonstrantów, zaczęli oni tworzyć prowizoryczne barykady. Taktyka okupacji przestrzeni publicznej była powielana przez kolejne ruchy rewolucyjne Arabskiej Wiosny. Z jej efektywności i symbolicznego znaczenia zdawali sobie sprawę nie tylko rewolucjoniści, ale i przywódcy państw zagrożonych rewolucją. W Bahrajnie władze zdecydowały się na drastyczny krok zburzenia Ronda Perłowego w Manamie, aby zniszczyć lokalny odpowiednik Placu Tahrir. Okazało się to skutecznym działaniem kontrrewolucyjnym, gdyż rewolucjoniści utracili swoje centrum.

Okupacja centralnego placu stolicy stała się kluczową taktyką ruchu protestu na Ukrainie, zainicjowanego w 2013 r., który następnie przekształcił się w ruch rewolucyjny. Obóz na Placu Niepodległości w Kijowie wyróżniał się niespotykaną wśród ruchów okupacyjnych skalą zabezpieczeń fizycznych i paramilitaryzacją jego obrońców. Ukrainę cechuje długa tradycja okupacji przestrzeni publicznej, sięgająca Rewolucji na Granicie w 1990 r. oraz kolejnych „majdanów”: w 2001 r. i przede wszystkim w 2004 r. Poprzednie okupacje miały jednak charakter względnie otwarty, o niskim stopniu zabezpieczeń fizycznych. Silnie zabezpieczony i gotowy do obrony przed atakami fizycznymi obóz okupacyjny to innowacja taktyczna wniesiona do scenariusza rewolucji niebrojnej przez aktywistów ukraińskich w latach 2013–2014. Zdolność do stosowania przemocy, pomimo defensywnego charakteru, oraz znaczny stopień uzbrojenia w „broń białą” sprawił, że scenariusz rewolucji niebrojnej „niebezpiecznie” zbliżył się do modelu zbrojnego. Do tego dochodzi obecność radykalnego skrzydła ruchu, które było zwolennikiem stosowania przemocy względem sił rządowych. Niemniej, pomimo pewnych kontrowersji, przyjęta w studium definicja rewolucji niebrojnej nadal pozwala klasyfikować rewolucję Euromajdanu jako niebrojną. Podstawą strategii rewolucjonistów nie była bowiem walka zbrojna przy pomocy środków śmiertelnych. Większość ruchu zachowała dyscyplinę bez przemocy. Przemoc wiązała się z działaniami defensywnymi oraz koniecznością obrony rdzenia i symbolu ruchu, jakim był kijowski Majdan. Także działania Prawego Sektora nie doprowadziły do polaryzacji i zdominowania ruchu rewolucyjnego przez zwolenników walki zbrojnej.

W przeszłości taktyki i metody działania zbrojnych ruchów rewolucyjnych wyraźnie różniły się od działań reformatorskich ruchów społecznych. W pierwszym przypadku bazowano na grupach konspiracyjnych, armiach czy oddziałach partyzantycznych, które były lepiej lub gorzej wyposażone w broń śmiertcionośną. Działania reformatorskich ruchów społecznych opierały się, w zależności od ich bazy społecznej, na masowych demonstracjach, strajkach, marszach, *sit-ins* itp. Wprawdzie tego typu metody działania mogły towarzyszyć rewolucji zbrojnej czy nawet dominować w pewnej jej fazie, szczególnie początkowej¹⁹. Jednak dominującą cechą rewolucji zbrojnych pozostaje jednak stosowanie broni śmiertcionośnej, głównie broni palnej oraz tworzenie sił zbrojnych wystarczająco silnych, aby pokonać wojska rządowe.

W przypadku współczesnych niezbrojnych ruchów rewolucyjnych i ruchów społecznych (protestu lub reformatorskich) granica między nimi nie jest tak wyraźna. Po pierwsze, wiele analizowanych w przeze mnie ruchów rewolucyjnych w początkowej fazie było ruchami protestu. Ich przekształcenie w niezbrojne ruchy rewolucyjne wiązało się ze zmianą celów czy zasięgu działania. Natomiast w wielu przypadkach stosowane były zasadniczo te same taktyki i metody działania, ewentualnie uzupełniano je o nowe działania bez przemocy, w zależności od innowacyjności taktycznej rewolucjonistów. Wyraźna zmiana repertuaru kontestacji zachodziła dopiero w momencie zdominowania ruchu niezbrojnego przez radykalne skrzydło, preferujące walkę zbrojną (Libia, Syria).

Globalne rozpowszechnienie taktyki okupacji przestrzeni publicznej na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w., które łączy się z centralną funkcją Placu Tahrir w trakcie rewolucji w Egipcie w 2011 r., wiąże się z jej adaptacją nie tylko przez kolejne ruchy rewolucyjne, ale też przez liczne ruchy protestu, również w krajach demokratycznych. Działacze europejskich ruchów protestu, które były m. in. reakcją na skutki kryzysu finansowego w 2008 r., inspirowali się zarówno sposobem działania Egipcjan, jak i przekształcali lokalne place w „Tahrir” – tak postępowali np. aktywiści studenccy w Wielkiej Brytanii, którzy podjęli próbę przekształcenia Trafalgar Square w „Tahrir Square”). Podobną retorykę i taktykę okupacji przestrzeni publicznej przejęły masowe ruchy protestu, które w 2011 r. zajmowały place i parki w dużych miastach Hiszpanii (m. in. Puerta del Sol w Madrycie i Plaża de Catalunya w Barcelonie), Portugalii (Plac Rossio w Lizbonie), Grecji (Plac Syntagma w Atenach) czy USA (Zuccotti Park w Nowym Jorku), Turcji (ruch Placu Taksim), Brazylii (tzw. protesty octowe) w 2013 r., Hongkongu (Ruch Parasolkowy) w 2014 r. i Armenii (Elektryczny Erywań) w 2015 r.

Dyfuzja taktyk i metod działania pomiędzy obywatelami w krajach bardzo odmiennych pod wieloma względami (politycznym, kulturowym czy społeczno-ekonomicznym) skłania do refleksji nie tylko nad samym mechanizmem naśladownictwa. Rodzi bowiem pytania o głębsze podobieństwa i efekty długoterminowych, wielowymiarowych procesów globalizacyjnych.

¹⁹ Przykładem może być rewolucja francuska, która powszechnie jest uznawana za „królestwo gilotyn i teroru”, choć w pierwszych latach była zdominowana przez pokojowe marsze, petycje, bankiety i spotkania masowe, które rzadko eskalowały w przemoc fizyczną. Por. M. Alpaugh. (2015). *Non-Violence and the French Revolution: Political Demonstrations in Paris, 1787-1795*. Cambridge: Cambridge University Press.

V. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych

Moje zainteresowania badawcze skupiają się na problematyce ruchów społecznych i rewolucji. Swoimi początkami sięgają roku 1998, gdy rozpocząłem badania do rozprawy doktorskiej. Do roku 2004 głównym tematem badawczym była teoretyczna refleksja na rewolucję, czego zwieńczeniem była dysertacja doktorska pt. *Teorie rewolucji w naukach społecznych. Analiza socjologiczna* (2004). Po uzyskaniu stopnia doktora, kontynuowałem badania niektórych aspektów teorii rewolucji, co stanowi jeden z obszarów zainteresowań naukowych, rozwijanych w kolejnych publikacjach. Drugim przedmiotem zainteresowania stały się formy niebrojnej walki rewolucyjnej, które wkrótce stały się wiodącym obszarem badawczym. Oprócz tego podejmowałem analizy wybranych problemów dotyczących dynamiki ruchów społecznych i rewolucyjnych. W moich publikacjach można wyróżnić trzy korespondujące ze sobą obszary tematyczne: walka bez przemocy i niebrojne formy zmiany rewolucyjnej; teoretyczna refleksja nad rewolucją; dynamika działania zbiorowego w różnych kontekstach społeczno-instytucjonalnych.

A. Walka bez przemocy i niebrojne formy zmiany rewolucyjnej

W artykule pt. *Pokojowe rewolucje w państwach postkomunistycznych. Serbia, Gruzja, Ukraina, Kirgistan*²⁰ analizowałem przyczyny, mechanizmy dyfuzji oraz perspektywy rewolucji w przestrzeni postkomunistycznej. W kolejnym tekście poświęconym fali rewolucji w regionie postkomunistycznym pt. *Czy rewolucja jest ex definitione contra legem? Przemiany polityczne w Serbii, Gruzji, na Ukrainie i w Kirgistanie*²¹ zwracam uwagę na dążenie rewolucjonistów, aby zmiana polityczna była sankcjonowana przez zastane normy prawa, co istotnie różniło ją od rewolucji przeszłości. Strategie ruchów rewolucyjnych w przestrzeni postkomunistycznej omawiam też w artykule *Opór obywatelski jako korekta niepełnej demokratyzacji. Przypadek Europy Wschodniej*²². Przedmiotem tekstu pt. *From a Revolutionary Wave to Authoritarian Revival: The impact of 'Colour Revolutions' in the Post-Soviet Space*²³ są strategie antyrewolucyjne wdrażane przez przywódców państw niedemokratycznych w przestrzeni postsowieckiej. W artykule *Strategia i taktyki rewolucyjnego EuroMajdanu*²⁴ anali-

²⁰ J. Chodak. (2008). *Pokojowe rewolucje w państwach postkomunistycznych. Serbia, Gruzja, Ukraina, Kirgistan*. W: J. Styk (red.), *Socjologiczne diagnozy współczesnych przemian społecznych* (Tom 7, s. 21-42). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

²¹ J. Chodak. (2010). *Czy rewolucja jest ex definitione contra legem? Przemiany polityczne w Serbii, Gruzji, na Ukrainie i w Kirgistanie*. *Ius et Administratio. Zeszyt specjalny III Forum Socjologów Prawa: „Prawo i ład społeczny”*, 15-25.

²² J. Chodak. (2014). *Opór obywatelski jako korekta niepełnej demokratyzacji. Przypadek Europy Wschodniej*. W: E. Draus, P. Treffer (red.), *Polska i Ukraina w dobie transformacji. Współpraca transgraniczna, innowacje, edukacja i rozwój społeczno-gospodarczy* (s. 73-86). Przemysł: Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu.

²³ J. Chodak. (2014). *From a Revolutionary Wave to Authoritarian Revival: The Impact of 'Colour Revolutions' in the Post-Soviet Space*. W: R. Radzik, B. Szajkowski, A. Wysocki (red.), *Sociology from Lublin* (s. 155-169). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.

²⁴ J. Chodak. (2014). *Strategia i taktyki rewolucyjnego EuroMajdanu*. W: R. Potocki, M. Domagała, D. Miłoszewska (red.), *Czas Euromajdanu* (s. 278-295). Warszawa: Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych.

zuję ukraińską Rewolucję Godności 2013-2014, zwracając uwagę na dominującą strategię oraz wybory taktyczne rewolucjonistów. Argumentuję, że źródłem ich sukcesów była innowacyjność taktyczna, w tym aplikacja taktyk o charakterze zakłócającym i dezescalującym.

Regionu Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu dotyczą dwa artykuły. W pierwszym, pt. *Czy mogliśmy przewidzieć Arabską Wiosnę?*²⁵ podejmuję problem prognozowania zmiany przez przedstawicieli nauk społecznych. Podstawą rozważań są rewolucje i protesty Arabskiej Wiosny 2010-2011. Staram się odpowiedzieć na pytanie: dlaczego większość analityków nie była w stanie przewidzieć fali kontestacji w regionie. W artykule pt. *Dyfuzja strategii rewolucyjnych i kontrrewolucyjnych w czasie Arabskiej Wiosny*²⁶, analizuję rozprzestrzenianie się wzorów rewolucji niezbrojnej w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie oraz procesy uczenia się autokratów, którzy starali się wdrożyć efektywne działania kontrrewolucyjne.

Zjawisku nowego typu rewolucji niezbrojnej i problemom jego etykietowania poświęcony jest artykuł *Współczesne reinterpretacje paradygmatu rewolucji*²⁷. Temat zmiany strategii ruchów rewolucyjnych, zastępowanie walki zbrojnej przez taktyki i metody walki bez przemocy podejmuję w artykułach *Od terroru do walki bez przemocy. Ewolucja teorii i praktyki rewolucyjnej*²⁸ oraz *Walka bez przemocy w strategii ruchów rewolucyjnych na przełomie XX i XXI wieku*²⁹. W artykule pt. *Jak dokonać rewolucji niezbrojnej? Film dokumentalny w promocji zmiany społeczno-politycznej na przełomie XX i XXI w.*³⁰ analizuję rolę filmów dokumentalnych w promocji strategicznej walki bez przemocy. Ewolucję współczesnych ruchów rewolucyjnych i protestu podejmuję w kolejnych artykułach, analizując m.in. upowszechnienie taktyki okupacji przestrzeni publicznej³¹, wykorzystanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych przez współczesne ruchy kontestacyjne³² oraz dynamiki globalnej fali rewo-

²⁵ J. Chodak. (2012). Czy mogliśmy przewidzieć Arabską Wiosnę? W: A. Kolasa-Nowak, W. Misztal (red.), *Spoleczne światy wartości* (s. 171-178). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

²⁶ J. Chodak. (2014). Dyfuzja strategii rewolucyjnych i kontrrewolucyjnych w czasie Arabskiej Wiosny. W: R. Potocki, M. Piskorski, W. Hładkiewicz (red.), *Fale Tunisami. Kontestacja arabska w latach 2010-2013* (s. 349-369). Warszawa: Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych.

²⁷ J. Chodak. (2014). Współczesne reinterpretacje paradygmatu rewolucji. W: R. Potocki, M. Domagala, D. Miłoszewska (red.), *Czas EuroMajdanu* (s. 96-120). Warszawa: Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych.

²⁸ J. Chodak. (2015). Od terroru do walki bez przemocy. Ewolucja teorii i praktyki rewolucyjnej. W: E. Loch, G. Wallner, E. Flis-Czerniak, S. Bobowski (red.), *Między literaturą a medycyną* (Tom. X Człowiek wobec sytuacji ekstremalnych, s. 309-320). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

²⁹ J. Chodak. (2015). Walka bez przemocy w strategii ruchów rewolucyjnych na przełomie XX i XXI wieku. W: J. Wach, L. Janicki (red.), *Opór - Protest - Wykroczenie* (s. 101-111). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

³⁰ J. Chodak. (2016). Jak dokonać rewolucji niezbrojnej? Film dokumentalny w promocji zmiany społeczno-politycznej na przełomie XX i XXI w. W: M. Kowalski, T. Sikorski (red.), *Romantyka rewolucji. Rekonesans filmowy* (s. 259-294). Radzymin-Warszawa: Wydawnictwo Von Borowiecky

³¹ J. Chodak. (2016). Okupacja przestrzeni publicznej jako taktyka współczesnych ruchów protestu. *Przestrzeń Społeczna*, 11(1), 74-101.

³² J. Chodak. (2016). New Patterns of Protest and Revolution in the Age of Social Media. *Konteksty Społeczne*, 4(1), 54-68. Pobrane z <http://kontekstyspoleczne.umcs.lublin.pl/wp-content/uploads/2017/03/Chodak-4-1-2016.pdf>

lucji i protestów po 2008 r.³³. Zwieńczeniem cyklu publikacji na niezbrojnych form działań rewolucyjnych jest monografia *Rewolucje niezbrojne. Nowe scenariusze polityki kontestacji* stanowiąca moje główne osiągnięcie naukowe.

B. Teoretyczna refleksja nad rewolucją

W artykule *Dylemat działanie - struktura w teoretycznej refleksji nad rewolucją*³⁴ badałem jeden z kluczowych problemów metodologicznych w studiach rewolucji. Rolę sprawstwa podmiotowego oraz uwarunkowań strukturalnych analizuję również w artykule *Zostały „zrobione” czy nadeszły? Transformacje polityczne roku 1989 w Europie Wschodniej w perspektywie teorii rewolucji*³⁵. Zwieńczeniem wieloletnich badań nad teorią rewolucji była monografia pt. *Teorie rewolucji w naukach społecznych*³⁶, której podstawą była praca doktorska. Jednak stanowi ona znacznie rozszerzoną wersję dysertacji doktorskiej. Uwzględniłam w niej nową literaturę przedmiotu oraz odnozę się do zjawisk rewolucyjnych, które pojawiały się w trakcie przygotowania książki do druku. Charakteryzuję w niej główne nurty teoretycznej refleksji na temat rewolucji oraz staram się rozpoznać główne mechanizmy ich rozwoju. Refleksję nad teorią rewolucji podejmuję również w późniejszych artykułach. W tekście pt. *Dlaczego rewolucjoniści (nie) są pozbawieni emocji? Rola emocji w teoriach rewolucji*³⁷ staram się odpowiedzieć na pytanie: dlaczego w teorii rewolucji długo nieobecny był komponent emocjonalny. Zastanawiam się również nad perspektywami powrotu emocji do teorii rewolucji. W artykule pt. *Historyczno-porównawcze studia rewolucji: U progu (r)ewolucji perspektywy badawczej?*³⁸ analizuję główne nurty teoretyzowania na temat rewolucji w ramach socjologii historycznej. Punktem wyjścia jest charakterystyka czterech generacji teoretyków rewolucji. Następnie zastanawiam się nad perspektywami przelomu w teorii rewolucji pod wpływem ujęć multidyscyplinarnych i propozycji integrujących.

³³ J. Chodak. (2016). Globalna fala protestu i rewolucji: przyczyny, cele, dyfuzja. *Zoon Politikon*, (7), 35-56.

³⁴ J. Chodak. (2008). Dylemat działanie - struktura w teoretycznej refleksji nad rewolucją. *Annales UMCS. Sectio I: Philosophia - Sociologia*, 33, 9-22.

³⁵ J. Chodak. (2009). Zostały „zrobione” czy nadeszły? Transformacje polityczne roku 1989 w Europie Wschodniej w perspektywie teorii rewolucji. W: W. Polak, J. Kufel, M. Chechlowska, P. Nowakowski, D. Chrul (red.), *Okrągły stół: dwadzieścia lat później* (s. 98-115). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

³⁶ J. Chodak. (2012). *Teorie rewolucji w naukach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS [ISBN 978-83-7784-078-8, 289 stron].

³⁷ J. Chodak. (2013). Dlaczego rewolucjoniści (nie) są pozbawieni emocji? Rola emocji w teoriach rewolucji. *Societas/Communitas*, 14(2), 55-70.

³⁸ J. Chodak. (2015). Historyczno-porównawcze studia rewolucji: U progu (r)ewolucji perspektywy badawczej? W: B. Cymbrowski, K. Frysztański (red.), *Socjologia historyczna: Wokół wyzwań teoretycznych i praktyki badawczej* (s. 113-135). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

C. Dynamika działania zbiorowego w różnych kontekstach społecznych i instytucjonalnych

Badania rewolucji oraz ruchów protestu uzupełniają artykuły, w których podejmowane są wątki tematyczne korespondujące z głównymi obszarami zainteresowań naukowych. W artykule pt. *Rola chłopów w rewolucjach społecznych*³⁹ zwracam uwagę, że wbrew obiegowym opiniom, w świetle szczegółowych badań, zmobilizowani przedstawiciele warstwy chłopskiej odgrywali kluczową rolę w armiach i partyzantkach rewolucyjnych. W artykule *Rola tradycji w mobilizacji ruchów rewolucyjnych*⁴⁰ zwracam m.in. uwagę, iż potencjał mobilizacyjny tradycji może „zaistnieć” zarówno w sposób nieuświadomiony, poprzez uruchomienie idiomów obecnych w lokalnej kulturze sprzeciwu i opozycji, jak też poprzez świadomy wybór pewnych elementów tradycji. W artykule pt. *Przeobrażenia społeczno-polityczne w Polsce w latach 1944–1956 jako rewolucja z zewnątrz*⁴¹ argumentuję, że rzadko stosowany przez historyków termin „rewolucja z zewnątrz” jest trafnym określeniem procesu wdrażania sowieckiego modelu państwa, gospodarki i społeczeństwa w Europie Wschodniej w latach 1944–1956. Starano się powielić główne etapy rewolucji bolszewickiej poprzez: (1) przechwycenie władzy przez ustanowienie marionetkowego rządu kontrolowanego i wspieranego przez Moskwę, (2) ustanowienie dominacji komunistycznej na terytorium państwa, (3) konsolidację nowego systemu (pełna sowietyzacja) w okresie porewolucyjnym. Tekst pt. *Symbols, Slogans and Taste in Tactics: Creation of Collective Identity in Social Movements*⁴² poświęcony jest procesom formowania tożsamości uczestników ruchu społecznego. Zwracam szczególną uwagę na rolę rytuałów, sloganów, symboli, ekspresję tożsamości poprzez taktyki i metody działania oraz zjawisko kreowania tzw. tożsamości przestrzennej w związku z taktyką okupacji przestrzeni publicznej.

Chcę dodać, że przed doktoratem opublikowałem 5 artykułów w czasopismach i pracach zbiorowych:

- J. Chodak. (1999). Jan Stanisław Bystron jako prekursor socjologii historycznej. *Annales UMCS. Sectio I: Philosophia - Sociologia*, 24(2), 33–50⁴³.
- J. Chodak. (1999). Perspektywy orientacji historycznej we współczesnej socjologii polskiej. *Przegląd Humanistyczny*, 43(1), 5–12.

³⁹ J. Chodak. (2008). Rola chłopów w rewolucjach społecznych. *Roczniki Socjologii Wsi*, 29, 25–41.

⁴⁰ J. Chodak. (2011). Rola tradycji w mobilizacji ruchów rewolucyjnych. W: J. Styk, M. Dziekanowska (red.), *Tradycja w kontekstach społecznych. Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana t. 3*, s. 63–74. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

⁴¹ J. Chodak. (2016). Przeobrażenia społeczno-polityczne w Polsce w latach 1944–1956 jako rewolucja z zewnątrz. *Sensus Historiae*, 23(2), 129–151.

⁴² J. Chodak. (2016). Symbols, Slogans and Taste in Tactics: Creation of Collective Identity in Social Movements. W: V. Yevtukh, A. Wysocki, G. Kisla, A. Jekaterynczuk (red.), *Identities of Central-Eastern European Nations* (s. 277–297). Kyiv: Interservice LTD.

⁴³ Prawdopodobnie dzięki temu artykułowi zostałem w 2010 r. zaproszony do przygotowania hasła o Janie Stanisławie Bystronie do Encyklopedii Filozofii Polskiej. Por. J. Chodak. (2011). Bystron Jan Stanisław. W: *Encyklopedia Filozofii Polskiej* (Tom. 1: A–L, s. 168–171). Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu.

- J. Chodak. (2001). Rewolucje i ruchy rewolucyjne w Trzecim Świecie. W: J. Styk, A. Kolasa-Nowak (red.), *Stare i nowe struktury społeczne w Polsce. T.4: Zjawiska i procesy społeczne w okresie zmian systemowych* (s. 27-47). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- J. Chodak. (2001). Канец эры рэвалюцыяў? [Czy koniec ery rewolucji?] *Беларускі Гістарычны Агляд* [Białoruski Przegląd Historyczny], 8(1-2), 55-88.
- J. Chodak. (2004). Karol Marks a Alexis de Tocqueville. Analiza porównawcza klasycznych teorii rewolucji. W: D. Niczyporuk (red.), *Stare i nowe struktury społeczne w Polsce. T.5: Terytorialne struktury społeczne* (s. 259-271). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

V. Działalność dydaktyczna i organizacyjna

A. Działalność dydaktyczna

Większość prowadzonych przez mnie zajęć dydaktycznych łączy się ściśle z moimi zainteresowaniami naukowymi. Realizacja innych wiązała się z potrzebami dydaktycznymi w ramach poszczególnych kierunków studiów. Prowadzę wykłady, zajęcia konwersatoryjne, ćwiczenia oraz seminaria dyplomowe. W Instytucie Socjologii UMCS na kierunku Socjologia prowadziłem następujące zajęcia dydaktyczne w ramach podstawowego programu studiów (zarówno pięcioletnich magisterskich, a następnie studiów I i II stopnia): Historia myśli socjologicznej, Historia najnowsza, Historia społeczna Polski, Mikrostruktury społeczne, Sfera publiczna, Socjologia polityki, Społeczne determinanty zmian, Teorie w analizach socjologicznych, Współczesne teorie socjologiczne. Ponadto realizowałem zajęcia wybierane przez studentów w ramach poszczególnych specjalizacji (Nowe ruchy społeczne, Socjologia regionu, Programowanie polityki regionalnej) lub fakultatywne, które korespondowały z moimi zainteresowaniami naukowymi (Kulisy transformacji systemowej w Polsce, Socjologia konfliktu, Socjologia rewolucji, Socjologia ruchów społecznych, Społeczeństwa postkomunistyczne). Na prowadzonym przez Instytut Socjologii UMCS kierunku studiów I stopnia „Zarządzanie w politykach publicznych” realizuję dwa przedmioty: Instrumenty regulacyjne w politykach publicznych oraz Elementy socjologii polityki. Ponadto prowadzę zajęcia dydaktyczne na kierunkach Instytutu Filozofii UMCS. Na Europeistyce są to przedmioty Socjotechniki i Społeczeństwo obywatelskie, zaś na Kreatywności społecznej przedmiot Sfera publiczna. W Szkole Wyższej im. Bogdana Jańskiego realizowałem następujące przedmioty na kierunku Socjologia: Mikrostruktury społeczne, Makrostruktury społeczne i Procesy ludnościowe.

Byłem promotorem kilkudziesięciu prac licencjackich z zakresu socjologii i nauk o polityce publicznej (w związku z drugim kierunkiem studiów realizowanym przez Instytut Socjologii UMCS: Zarządzanie w politykach publicznych). Łącznie pod moim kierunkiem zostało napisanych 40 prac licencjackich z Socjologii oraz 6 z Nauk o polityce publicznej. Byłem także recenzentem 6 prac licencjackich oraz 13 magisterskich. Seminarium licencjackie prowadziłem także dla studentów socjologii w Szkole Wyższej im. Jańskiego. Pod moim kierunkiem napisanych zostało 11 prac licencjackich. Byłem też recenzentem 50 prac licencjackich. Łączna liczba prac licencjackich napisanych pod moim kierunkiem: 57. Ogółem przygotowałem 69 recenzji prac dyplomowych (56 licencjackich i 13 magisterskich).

Oprócz realizacji zajęć dydaktycznych, podejmowałem funkcje opiekuna kół naukowych. W latach 1997-2007 pełniłem funkcję Kuratora Koła Naukowego Studentów Socjologii UMCS. Oprócz koordynacji różnorodnych form aktywności KNSS w roku akademickim zorganizowałem siedem letnich obozów naukowo-badawczych: w Czorsztynie (1998), Suchej Beskidzkiej (1999), Wetlinie (2000), Bartoszczach (2001), Karpaczu (2002), Dukli (2003) i Wysowej (2004). Ich tematyka badawcza dotyczyła m.in. strategii adaptacyjnych mieszkańców do nowych warunków osiedlenia w związku z budową zapór wodnych w Czorsztynie i Świnnej Porębie, powojennego osadnictwa wtórnego w Beskidzie Niskim, Bieszczadach, Karkonoszach oraz Północnej Warmii, powrotów i strategii adaptacyjnych mieszkańców wysiedlonych w ramach Akcji „Wisła” w środkowej i zachodniej części Beskidu Niskiego. Byłem odpowiedzialny za przygotowanie koncepcji badań, narzędzia badawczego oraz koordynację badań terenowych. Materiały z tych badań zostały wykorzystane w serii prac magisterskich przygotowanych na seminarium prof. Józefa Styka. Od 2017 r. pełnię funkcję Opiekuna Socjologicznego Koła Naukowego Doktorantów UMCS. Studenci realizują m.in. projekty w ramach grantów kierowanych do młodych naukowców.

Podjęmowałem także inne formy aktywności związane z rozwojem kierunków studiów prowadzonych w Instytucie Socjologii UMCS. W latach 1998-2005 uczestniczyłem w pracach komisji egzaminacyjnych w ramach rekrutacji na kierunku socjologia (Lublin, Kolegia Licencjackie w Białej Podlaskiej i Radomiu). Byłem odpowiedzialny za przygotowanie Informatora studiów socjologicznych za lata 2009/2010 i 2010/2011. Pełniłem funkcję opiekuna roku na kierunku Socjologia (trzykrotnie) oraz Zarządzanie w politykach publicznych (jednokrotnie). Byłem także członkiem zespołów pracujących nad programem studiów: I stopnia na kierunku Zarządzanie w politykach publicznych (od roku akademickiego 2015-2016 do chwili obecnej) oraz III stopnia na kierunku Socjologia (w roku akademickim 2010-2011).

B. Działalność organizacyjna

1. Organizacja konferencji

Byłem członkiem komitetów organizacyjnych 4 konferencji naukowych. W dwóch z nich pełniłem rolę przewodniczącego (szczegółowy wykaz znajduje się w Załączniku nr 4: część III, punkt C).

2. Inne przedsięwzięcia organizacyjne

W roku akademickich 2013-2014 jako jedyny pracownik naukowy Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej byłem członkiem zespołu wdrożeniowego modułu Obsługi badań naukowych z bazą ekspertów w ramach Zintegrowanego Informatycznego Systemu Zarządzania Uczelnią (ZISZU).

Opracowałem projekty, wdrożyłem i redagowałem strony internetowe: Koła Naukowego Studentów Socjologii UMCS (2001-2007), Zakładu Socjologii Wsi i Miasta UMCS (2003-2016), konferencji naukowej „Rewolucja jako czynnik współczesnych zmian społecznych” (2012), konferencji naukowej „Polska Wschodnia: czynniki i perspektywy rozwoju” (2012), czasopisma naukowego „Konteksty Społeczne” (od 2012 r. do chwili obecnej).

Od 2016 r. jestem członkiem Rady Wydziału Filozofii i Socjologii UMCS.

VI. Uczestnictwo w życiu naukowym

A. Przynależność do towarzystw naukowych

Od 1997 r. jestem członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Początkowo należałem do Sekcji Socjologii Miasta, od 2017 r. należę do Sekcji Społeczeństwa Obywatelskiego.

Aktywnie uczestniczę w przedsięwzięciach naukowych Oddziału Lubelskiego Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. W latach 2014-2017 pełniłem funkcję Przewodniczącego Oddziału Lubelskiego PTS. Od 2017 r. do chwili obecnej jestem członkiem Zarządu OL PTS.

B. Prace redakcyjne

Jestem pomysłodawcą i inicjatorem projektu czasopisma naukowego „Konteksty Społeczne” (półrocznik, ISSN: 2300–6277, utworzony w roku 2012, wydawca: Instytut Socjologii UMCS; <http://kontekstyspoleczne.umcs.lublin.pl>). Stworzyłem zespół redakcyjny oraz podjąłem rolę redaktora naczelnego, którą pełnię do dzisiaj. Jestem odpowiedzialny za planowanie poszczególnych wydań, także numerów specjalnych i tematów przewodnich. W czasopiśmie publikowane są teksty z zakresu socjologii oraz pokrewnych dyscyplin społecznych i humanistycznych. Na podstawie oceny czterech pierwszych numerów (1/2013, 2/2013, 1/2014, 2/2014) czasopismo znalazło się na tzw. Liście B MNiSW z liczbą 3 punktów. Od tego czasu nie było poddawane ewaluacji. W październiku 2018 r. Redakcja złożyła wniosek w konkursie wsparcia dla czasopism naukowych ogłoszonym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Dotychczas opublikowanych zostało 11 numerów „Kontekstów Społecznych”. Pełniłem też rolę samodzielnego redaktora naukowego lub współredaktora 5 numerów czasopisma: 1/2013, 1/2014 (współredakcja), 2/2015 (współredakcja), nr 2/2016, nr 2/2017. W niektórych numerach periodyku byłem autorem (1/2014, 2/2016, 2/2017) lub współautorem (1/2016) wprowadzenia.

Chcę podkreślić, że pełniąc rolę redaktora naczelnego unikam publikowania w czasopiśmie własnych artykułów. Robię to jedynie w sytuacjach szczególnych, np. jeśli niezbędny jest dodatkowy tekst w ramach danego numeru (np. w numeru specjalnego lub tematu przewodniego, którego tematyka koresponduje z moimi zainteresowaniami). Taki przypadek miał miejsce w numerze specjalnym *Rediscovering Society In The Age Of Social Media* (1/2016).

C. Referaty wygłoszone na konferencjach naukowych

Wygłosiłem referaty na 26 krajowych i zagranicznych konferencjach naukowych (szczegółowy wykaz znajduje się w Załączniku nr 4: część 2, punkt I).

